

Јануар 1999.

Павле Ивић, **Преглед историје српског језика** (Издавачка књижарница З. Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1988. 344 стр.)

У појединим раздобљима наше славистичке науке уздигла су се нека имена која чине епоху у њој. На самом почетку њеном истиче се име Ђуре Даничића, који ју је утемељио као први школовани филолог код нас. За њим су пошли Стојан Новаковић и Љуба Стојановић. Прва половина нашега стољећа припада Александру Белићу и Радовану Кошутућу. Први од њих је прославио сербокроатистику и унапредио нашу славистику, а други је прославио српску русистику и увео је код нас западнословенске језике (чешки и пољски) у славистички студиј. Он је уједно остао и најбољи дидактичар у нашој славистици.

Друга половина нашега стољећа протиче у знаку деловања двоје Ивића — Милке Ивић и Павла Ивића. Првоименована је изашла из традиционалне школе А. Белића и увела нас, доцније, у савремену европску лингвистичку науку. Општу лингвистику и нашу синтаксу она је подигла до неслућених висина. Павле Ивић је на нов и модеран начин средио и систематизовао нашу дијалектологију и историју језика. Он је досад најпотпунији и најкомплетнији наш дијахроничар. Двоје Ивића су својим плодним радом утемељили целу једну школу, новосадску. Тако су они постали врхунски степен наше филолошке вертикале. Из те њихове школе произашли су бројни млађи лингвисти, европски школовани и са врло прецизном методологијом у истраживању лингвистичких чињеница.

Срећна је замисао најбољих лингвиста из те школе да се сакупе и издају целокупна дела академика Павла Ивића. Књига коју овде хоћемо да представимо заправо је VIII том из те серије, која је штампана делом у Нишу, делом у Новом Саду.

У словенској славистици још је чешки слависта О. Хујер поделио историју (неког словенског) језика на два одељка: 1) унутрашња

историја, 2) спољашња историја. За ону прву данас се учврстио врло прецизан термин *историјска граматика*. За спољашњу историју преостало је тако термин *историја језика*, који је тиме и сам постао прецизнији. Ова књига П. Ивића заправо је јесте *спољашња историја српског језика*. За разлику од историјске граматике, она истражује и проучава социјалну димензију језика, народног и литерарног. Она прати друштвене услове у којима (српски) језик опслужује културно-језичку заједницу свих Срба. О томе нас најбоље информише кратка напомена приређивача ове књиге, А. Младеновића. Ту сазнајемо да „ова књига академика П. Ивића представља скуп његових студија уз тематски одговарајуће књиге Историје српског народа“ (II издање целокупне публикације, Бгд. 1994). Даље се каже да је у тим студијама обухваћена историја српског језика, такозвана спољашња, од времена доласка Срба на Балкан — па све до свршетка I светског рата. Данас бисмо рекли до утапања Србије у Југославију.

Од великог је значаја што су те поменуте студије, све, сакупљене и у овој књизи дате на једном месту и по хронолошком реду. То проширује круг њених потенцијалних читалаца и олакшава славистичком подмлатку приступ у ову област славистике. Тако сређена и преуређена књига нуди нам сад јасну и прегледну слику о стољетном развоју српског језика у нашој историјској прошлости. За наше млађе слависте врло је инструктивна и следећа приређивачева опаска: периодизација која је овде примењена није изведена на основу историје *језика*, него на основу историје самог *народа*.

Уосталом, ја бих рекао да је таква концепција напоредности својствена аутору већ одраније. Ваљда тако треба схватити и наслов његове књиге *Српски народ и његов језик*.

Посебно истичемо да се књига коју овде представљамо славистичкој јавности појављује први пут, барем у овоме свом лику. Овако сређена, овако организована и у форми целовите и засебне типографске јединице. Излагање у овој књизи прегледно се рашчлањује у седам узастопних одељака, од почетка самосталног живота српског језика па све до краја I светског рата. Ево како су они насловљени:

- I. Почети српског језика
- II. Доба Немањића
- III. Доба турских освајања
- IV. Све српске земље под Турцима
- V. Осамнаести век
- VI. Доба победе народног језика
- VII. Епоха кристализације стандардног језика.

Уз иду још и технички одељци у овој књизи: регистар имена, регистар ономастичке грађе, регистар речи и напомена приређивача. Број одељака на које се књига рашчлањује и додатна одредница (тј. напоредни наслов или поднаслов) — говоре јасно о ауторској концепцији књиге. О њој казује нешто и *типографски простор* који је додељен сваком од седам наведених одељака.

У I разделу аутор захвата период од самих почетака па до краја XII стољећа. Њему је посвећено двадесетак страница типографског простора. Другом одељку аутор додељује укупно 30 страница штампаног простора, трећем разделу посвећује се око тридесет страница. Одељку IV посвећено је двадесетак страница, а следећим одељцима посвећује се осетно више типографског простора: одељку V више од 50, одељку VI близу 100 страница и одељку VII — око 50 страница типографског простора.

Још је нешто карактеристично: у прва три одељка ове књиге нема никаквих додатних одредница у смислу напоредног наслова или поднаслова, а њих нема ни у последњем, VII одељку. Тиме се вештом читаоцу већ унапред сугерише да су та четири периода доста компактна и хомогена. Напротив, средишњи одељци (IV, V и VI) рашчлањени су, у ауторском излагању, на више поднасловних и међунасловних тематских јединица! Ово нам јасно сугерише да је проблематика у вези са нашим књижевним језиком била најкомплекснија у стољећима XVIII и XIX.

Веома су индикативни ауторски допунски наслови (напоредни или поднаслови) уз већину разделака у овој књизи. Уз први одељак додаје се у загради само *временска* одредница (до краја XII века). Уз II одељак додаје се одредница: *Узлећ српске писмености и учвршћење диглосије*. Уз III одељак додаје се одредница: *И култура је жртва!* Уз IV одељак додаје се одредница: *Раздобље шаворења писмености*, што нас и нехотице асоцира на ону историјску „Ој, давори ти Косово равно!“. Уз V одељак: *Језички йдурализам на врхунци!* Два последња одељка у овој књизи немају додатних одредница уз наслов, али су зато њихови наслови сами по себи кристално јасни: VI одељак зове се *Доба победe народног језика*, а VII се зове *Епоха кристализације стандардног језика*.

Да резимирамо сад, редом, шта се излаже у свакоме од седам наведених одељака у овој књизи. Пре тога унутро је да се подсетимо на ону школску периодизацију којом нам се нуди историјат нашега литерарног језика. Наиме, у своме историјском развоју он је прошао кроз следеће етапе:

- 1) старословенски језик
- 2) српска редакција старословенског језика
- 3) српскословенски језик
- 4) рускословенски језик
- 5) славеносрпски језик.

И тек након свих ових етапа уследио је вуковски летерарни језик на народној основи, који је заправо и данас на снази. Дакако, уз неке развојне модификације и прилагођености.

За све горе наведене типове литерарног језика код Срба важно је следеће: 1) они су кадшто коегзистирали, 2) они су се хронолошки смењивали, углавном по реду којим су овде наведени. Уз све ово, истичемо још: у XVIII веку коегзистирала су чак три језика (српско-словенски, рускословенски и народни (српски)). Из тога сплета, поткрај овога периода, славеносрпски језик.

Приказано по одељцима у овој књизи, укупни развојни пут нашег језика (народног и литерарног) изгледао би овако:

ПРВИ ОДЕЉАК обухвата време од доласка наших предака из словенске прадомовине до друге половине XII века. То је период издвајања српског језика из општесловенске заједнице. доба јужно-словенске заједнице и, најзад, време издвајања из ње. Ту се описује *почетни* период самосталног развоја нашег језика. Говори се о томе кога су затекли у новој постојбини (Балканце Грке, Арбанасе и Влахе). Од романизованог живља наши су преци онда преузели и нешто *лексике*. Аутор нарочито истиче *границу* између источне и западне подгрупе јужнословенских језика. Она је ишла приближно линијом ушћа Тимока–Осогов–Шарпланина. У излагању позива се обилато на ономастику и топонимију. Процеси у области вокализма и сугласничког репертоара, у току X и XI века, дефинитивно су издвојили српски језик из општесловенског. Указано је притом на типичне јужнословенске црте, гласовне и лексичке.

ДРУГИ ОДЕЉАК обухвата доба Немањића и означен је као *узлећ српске писмености и учвршћивање диглосије*. То је епоха из које нам је сачуван знатан број писаних споменика с овога тла. У језику тих споменика, скоро истовремено, појавила су се два *напо-редна* тока: 1) српска редакција старословенског језика, 2) народни језик. Тако је од самог почетка код Срба настала диглосија. Два типа језика били су *функционално* издиференцирани, али исто тако и жанровски. Овде је добро објашњена диглосија — тиме што је указано на њу и у другим срединама, словенским и несловенским. Успут је јасно указано и на појам тзв. *сакралног* језика (свештеног). Њему у

диглосији посвуда припада престиж. У овоме следу размишљања вреди цитирати Ивићеву тврдњу: „У словенским земљама — у средњем веку — црквенословенски се и није осећао као *сѣрани* језик, битно различит од домаћег; већ као *виши сѣни* домаћег језика.“ Отуда се у неким словенским текстовима понекад мешају елементи црквенословенског и народног језика. У том периоду Срби су постали *једноазбучни* народ, елиминисањем глагољице. Тирилица се крајем XII века уопштила код свих православних Словена. Податке о живом српском језику дају нам пословни и законски списи, али понајвише — владарске повеље. Међу њима се издвајају: 1) манастирске, 2) оне што су упућене Дубровнику. Иначе, српскословенски језик је *нормиран* већ у првој половини XIII века, и отад се он врло мало мењао током времена. Даље се истиче да су сви српски текстови на народном језику написани *искључиво ћирилицом*. Ниједна реч глагољицом! Аутор закључује: „Језички споменици с краја XII и почетка XIII века — одају већ формиран српски језик, умногоме различан од општесловенског.“ Потом се наводе карактеристичне црте ондашњег српског језика, гласовне и граматичке. У наставку излагања посвећено је доста пажње и лексици тог језика. Међутим, она се ту не *шрећира уско лингвистички*, већ социолошки и културолошки. Узимају се у обзир не само апелативи већ и терминске речи. Такође се третирају и богати факти из топонимије и ономастике.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК обухвата период турских освајања, кад је и култура била жртва. То је оно доба што су га наши летописци означили као време „кад су живи завидели мртвима“. Књижевна делатност је онда замрла, али није пресахнула. Након процвата под Немањићима уследио је период декаденције и назадовања. Међутим, тај период није баш био посве линеаран. Континуитет државности прекинуће се задуго, али га донекле компензује континуитет Цркве и духовности. Она ће пронети штафету Српства — од Косова до Куманова. Манастири ће ипак одржати нит писмености и књижевног рада, макар и танку. У писменој употреби и даље остају два опонирана језичка израза: српскословенски и народни. И њихова функционална расподела остаје углавном иста као раније.

Парадоксално је да се терен на којем су настајали документи на народном језику сад донекле и проширио. Занимљиво је да је књижевна продукција на народном језику сад обогачена и једним *новим жанром*. Био је то витешки роман, који Ивић означава као први *истински световни жанр* (у српској белетристици). Из XV века сачуван је препис *Тројанског романа*, који је најбољи извор за познавање живог српског говора (оног доба).

Српкословенски језик из епохе после Немањића мало одступа (гласовно и граматички) од језика претходне епохе. Главну разлику према немањићкој епоси чини даље богаћење речничког фонда. Још је нешто карактеристично за ово доба: ушао је у обичај један *нарочити начин* изражавања, назван „плетенија словес“. Својствене су му биле узвишеност, кићеност и свечаност. Он је највише цветао на српском тлу, иако му је порекло византијско.

Током XIV века у српској писмености настала је још једна важна промена, овог пута *техничка*: пергамент је замењен папиром. То је било јефтиније и практичније. Тиме је олакшана књижевна продукција и њено ширење, а нама данас то олакшава датирање. Водени знак је постао *поуздано средство* за тај посао. Поткрај овога века углавном се завршио и развој устава. У српским земљама употребљава се и даље брзопис. Њега је у Босну пренео Твртко I, и његовим модификовањем настала је доцније тзв. „западна ћирилица“. Неки слависти видели су у њој чак засебно писмо, што је научно неодрживо. Чак су му поткрај XIX века дали и засебно име „босанчица“. У ствари је то само нешто модификовани српски брзопис.

У овом периоду настала је и тзв. *ресавска школа*, која се везује за име књижевника К. Филозофа (у доба деспота Стефана). Раније је та реформа превише узношена и чак прецењивана. Данас у славистици тачно знамо њен домашај. Реформа је била оријентисана уназад и као таква није се могла (у целини) примити. Па ипак, „преписи из ресавске школе одликују се *нормираним правописом* и општом сређеношћу, а такође и техничком поузданошћу“. У том периоду ишчезле су српске владарске канцеларије, из којих је потекла главнина (сачуваних) законика, повеља и писама. И још се нешто важно збило у том периоду: српски језик послужио је и као један од *дипломатских* језика у југоисточној Европи. Њиме су се, у међународној преписци служили турски султани и обласни заповедници. Делимично, такође, мађарски и румунски магнати. Турци су на српском језику обављали кореспонденцију и са Дубровчанима. У Турској је онда чак сачињен и један (мали) речник за султана, а звао се ПЕРСИЈСКО–АРАПСКО–ГРЧКО–СРПСКИ РЕЧНИК.

Развој *народнога* српског језика Ивић је у овом одељку пратио више у домену унутрашње историје језика. Навео је и коментарисао главне процесе из оног доба, гласовне и граматичке. Ту је као важна појава констатовано и новоштокавско преношење акцента — за један слог према почетку речи. Тиме је укинута окситонеза и наша је прозодија попримила готово савремен лик. И у овоме одељку аутор по-

свећује дужну пажњу лексици ондашњег српског језика, извлачећи и из ње посредне податке о развоју језика.

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК обухвата период кад су све српске земље биле под Турцима. Био је то период *џаворења* писмености. У глобалу, то су заправо XVI и XVII стољеће наше историје. У том периоду се наставља нека скромна форма писаног стварања: монаси и свештеници бележили су важније податке, обично на маргинама књига. Из њих често зраче ауторска осећања и колективна расположења. У XVII веку поступно је завладао и правопис који обично називамо „посрбљеним“. Ради се ту о упрошћавањима која су израз приближавања народном изговору. На плану графије полуустав све више потискује устав. У доба турске владавине ојачао је у српској писмености и *џајнойис* (криптограм). Из овога доба сачували су нам се и *џашџировски документи*, и то на народном језику. Такође се наставља и преписивачка делатност. У XVII веку у народни језик је продро и један нови жанр, а то је *џуџойис* (или пошатвије). У ово доба и босански фратри пишу ћирилицом. Матија Дивковић назива је *срџским* писмом, а језик зове словинским.

Из унутрашњег развоја језика Ивић истиче у овом периоду двије појаве: 1) ново јотовање и 2) губљење сугласника *х*. Дотиче се такође још дијалеката и миграција из тога доба. Од лексичких утицаја аутор ту издваја турски, као доминантан.

ПЕТИ ОДЕЉАК обухвата цео XVIII век. Аутор га поима као доба кад је *језички џлурализам* био на врхунцу. И одиста, у један мах су се онда напоредо употребљавала три језика, као што су се некад код Хрвата у један мах употребљавале три азбуке! У XVIII век ушли су Срби са два језичка израза у писмености: српскословенски и народни српски. У тај мах ово двојство имало је иза себе већ петовековну традицију! Онај први израз већ је био попримио, тада, коначан „посрбљени“ вид. Био је делимично упрошћен и приближан живом српском изговору. На почетку XVIII века старословенски пишу: Кипријан Рачанин (Буквар), гроф Ћ. Бранковић (Хронике) и Гаврило Венцловић. Овај последњи до краја је истрајао у томе (чак и онда кад је већ званично био усвојен рускословенски!). То је био лабуђи пев овога језика и уједно његов највећи изражајни домет. Око 1740. године завршава се његова епоха у српској књижевности.

Њему је на смену дошао нови литерарни језик, *рускословенски*. Аутор сматра тај преокрет *веома* значајним. Ту се није радило само о језику, већ о целој једној новој оријентацији — културној и политичкој. Тиме је црквени језик удаљен још више од народног, али је

то имало добрих страна у српској култури и књижевности. На томе језику писали су (делимично) три српска писца: З. Орфелин, П. Јулинац и Ј. Рајић. Неки писци из тог доба писали су чак и на руском, и то махом историографска дела.

Славеносрпски је био последњи литерарни језик у XVIII веку, у предвуковској епоси. То је био *хибридни* језик, састављен из две-три компоненте (рускословенске, српске народне и чак руске). Он је за владао *онда* кад су у српској књижевности превагнули световњаци. Његова је епоха потрајала у две последње деценије XVIII века, ако се узме у обзир најживља литерарна продукција. Број жанрова на том језику био је прилично велик. Уз остало на том језику је писана и најранија српска штампа (*Сербскија новини* и *Славеносербскија вједомости*). Миријевски га је назвао „грађанским дијалектом“ српског језика. Он је уопште видео три језичка типа у оно доба код Срба: 1) црквени, 2) грађански и 3) простонародни. Предност је давао грађанском, као *средњем* стилу. Ово учење скоро да се поклапа са руским учењем о три стила (оног доба): високом, средњем и ниском. Уопште, овај одељак у књизи урађен је мајсторски: сва она испремешаност и заплетеност презентирана је овде кристално јасно и прецизно. Млађим славистима нарочито ће бити од користи прецизно описани српскословенски и славеносрпски.

Народни језик у српској књижевности XVIII века овде је презентиран врло исцрпно и прегледно. Поменути су сви заслужни претходници Д. Обрадовића, али је њему одато знатно више признања у томе послу него ли је то уобичајено досад. С тиме хармонизира и критичније претресање Вукове реформе у наредном поглављу.

ШЕСТИ ОДЕЉАК обрађује доба победе народног језика и испарцелисан је на велики број тематских јединица. Обухвата три четвртине XIX века и углавном је посвећен Вуковој реформи. Урађен је исцрпно и свестрано, изваган са свих могућих аспеката. Ивићеви ставови о том питању делимично су нам познати и из других његових дела, али нигде то није презентирано тако свеобухватно као што је овде. Презентиране су све димензије реформе: лингвистичка, социјална и културна. Подробно су анализирана сва главнија Вукова дела из те области. Посебна је пажња посвећена *лексици* и терминологији. Указано је на зближавање хрватског и српског литерарног језика, истакнута улога хрватских вуковаца.

СЕДМИ ОДЕЉАК је завршно поглавље у овој књизи. Обухвата период од Берлинског конгреса до стварања Југославије. Истакнута је улога Ђуре Даничића у обликовању новог литерарног језика (на народној основи) и рад на *језичкој култури* код Срба — двојице ис-

такнутих филолога оног доба (Ј. Живановића и Ј. Бошковића). Србија преузима културни примат у целој Српству. Београд надгорњава Нови Сад. У самосталној држави језик се слободно развија, природно и неусиљено. Нигде досад нисмо имали тако прецизно одређену улогу важнијих писаца српских у коначном обликовању литерарног језика и језика *уметничке књижевности*. Истакнути су аутори оригиналног жанра српске *сељачке приповешће* (Глишић, Милићевић и Веселиновић). Даље је истакнута улога Л. Лазаревића у српској прози и В. Илића у српској поезији. Указано је на два смера српске *културне оријентације* — један руски, а други француски. Ово је такође утицало на профилисање литерарног језика и стила. Појединачно је анализиран удео сваког значајнијег писца у профилисању нашега литерарног језика и језика белетристике. Указано је на цео културни простор српски и обласни удео у општерспској белетристици. Посебна је пажња указана српском језику у Босни и Херцеговини у доба аустријске окупације. Излагање је доведено све до тзв. *београдског сјила* изражавања и писања, заступљеног понајбоље код браће Поповића, Ј. Скерлића и С. Јовановића.

Све се завршило тако да данас Срби имају две азбуке и два јатовска изговора.

Све у свему, добили смо књигу какву још нисмо имали у овој области. То је заправо нека врста *енциклопедије* за историју српског језика, од његових почетака до наших дана. Све димензије њене узете су у обзир и сразмерно елабориране. Не само да је све то темељно истражено него су у књигу узидана и ауторова промишљања о свему томе. Пред нама је цела једна синтеза из дате области сербистике. Књига је велик допринос нашој култури и нашој славистици. Од ње ће имати директне користи институције и појединци, али највише се она препоручује нашем славистичком подмлатку и страним славистима. Начин презентације чињеница у овој књизи је академски, али врло јасан и прецизан, чак сугестиван и убедљив. Таквих нам књига треба и у другим областима србистике.

Београд

Богдан Л. Дабић